
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

RÁKÓCZI FERENC GYÖMRŐI BESZÉDÉRŐL

B O R I I M R E

Évekkel ezelőtt a millenniumi ünnepek kapcsán rendezett értekezleten megtartandó felolvasáshoz gyűjtöttem XVI. századbeli szövegeket és hozzájuk eligazító szakirodalmat. Azt már korábban jeleztem, hogy a török támadások, majd foglalások, általában a török veszedelem híradásait elsősorban délvidékiek vetették papírra, hiszen ők voltak, kik elsőként szembe találták magukat a törökkel, miután az előrenyomuló török csapatok elérték a Duna vonalát és Galambócot, valamint Szendrőt (Smederevót) birtokukba vették. Ezeket az írásokat olvasva figyeltem fel azokra az általában rövid beszédekre, amelyeket a végveszélyben, a halál biztos tudatában mondtak el hallgatóságuknak a hősi halál vállalására buzdítva. Megnevezni akarván az ilyen típusú beszédeket, a *hősbeszéd* fogalmát emlegettem.

Maga a műfaj nem XVI. századi eredetű, hiszen már Periklész a peloponnészoszi háború kezdetén a hősiessen eselletek felett tartott beszédet, amit mi Thuküdidész feljegyzésében ismerhetünk meg: „Közülük senki sem kerülte a veszedelmet, inkább a védelmet és szenvedést választották, mint az engedést, elkerülték a gyalázatot, a csatát pedig megállották, s így rövid perc alatt fényes dicsőséggel múltak ki.” Értékelhetően sajátos retorikájuk van ezeknek a tudósításoknak a klasszikus görög hagyományhoz viszonyítva is. A szó szerint idézett, nem nagy terjedelmű szónoklatoknak – ha egyszer valaki összegyűjti a várparancsnokoknak a várvédőkhez intézett szavait a vereség előtti utolsó órákban – új műfaj leírására is alkalom nyílik. A haláltudat pesszimizmusa ugyanis szinte kiprélte a hősiességet a szónokból – Dózsa Györgyből, a parasztvezérből; Oláh Balázsból, Nándorfehérvár vicebánjából; II. Lajosból, aki Mohácson várja a halált; az álhős Zápolya Jánosból, aki Mayláth István ellen indul 1540-ben Fogaras vára alatt.

A hősbeszédnek ez a korszak a kezdete. Fel-felhangzik majd az elkövetkező évtizedek során is, és úgy tetszik, II. Rákóczi Ferenc volt az utolsó egyike, aki a szónoklat e nemét még gyakorolta, igaz, már megváltozott hadászati körülmények között.

Idézzük először Székely (akit *Dózsának*, de *Szittyának* is neveztek) György Cegléden mondott beszédét, amelyből a pesszimizmus csak a mélyből hallatszik ki. Három változatban őrizték meg a krónikások ama beszédet, amely évszázadok múltán Illyés Gyulát ihlette. A három beszédváltozat közül a dubrovnikai, Budán s még Bácsott is megfordult Ludovicus Tubero (horvát neve Crijević) tartalmilag hűnek tudott előadásában olvashatóból idézek: *„Nincsen hát kö-zé-pút! Vagy ki kell irtani a nemességet, vagy véretekkel és örök súlyos szolgálattal kell a gögös ellenségnél vezekelnetek . . . Nem gondoljátok, hogy én elkerülöm a bajt, ha ti veszedelembé kerültök. Ígérem, hogy szabadságotok visszaszerzésében vezérek leszek – s ha szándékunkat Isten segíti – visszaszerzem azt; fáradalmak közt, veszedelmekben bátor leszek és hűséges. S ha oltalmazótokul vezérré tesztek, a hatalmatokat javatokra használok és ellenségeink megtörésére”* (Geréb László fordítása).

A legragikusabb és a legmeggyőzőbb *Oláh Balázs* beszéde Nándorfehérvár még életben maradt védőiehez. Zay Ferenc örökítette meg ezt a beszédet, amelyet akkor mondott el, amikor már a vár piacát is fel kellett adniuk, s lőszer hiányában kövekkel védekeztek a benyomuló törökök ellen. Vagy het-venen maradtak, kik meghallgathatták beszédét:

„Ne, atyémfiai, vitézők, ha ekkéig tisztösségönkre míveltünk mindent, mast es e végzetit végezzök tisztességönkre el! Nem jobb-e nekünk immár ett tisztösségönkre meghalunk, hogynem szégyenönkre ott kinn élünk, holott még a gyermek es ujjal mutasson bennönket, és azt mondják: Ámhol az árulók, akik a jó Fejérvárat török császárnak megadták. Nem minden ember érti az mi szökségönket, hogy így vagyunk. Nem azt fogják mondani, hogy szökség miá adtuk meg a várat, hanem az mi embörtelenségünk miá. Azért, atyámfiai, ne adjuk meg, hanem haljunk meg ett mindnyájan együtt meg. Im, én sebös vagyok, de hónap, ha akarjátok, jertök utánam, össönk ki rejájok, és még csak egy fennáll bennök, mindaddig vívjunk velök.”

II. Lajos király Tolnán beszél, amikor látja, a magyar urak mennyire fanyal-ogva gyülekeznek, hogy majd a török elé Mohácsra vonuljanak. Brodaries István, a kancellár, 1527-ben vetette papírra a maga „igaz leírását”. Ebben idézi Perényi Ferenc váradi püspöknek a mondását, amely élcként könnyet csal a szemekbe: *„Ő mintegy előre látva a jövődőt, a jelenlevők nagy csodálko-zására azt mondta, hogy azt a napot, amelyben meg fognak ütközni Tomori Pál barát vezetése alatt, a Krisztus vallásáért megölt 20 000 magyar vértanúnak kell szentelni . . . s az úgynevezett canonizáció végett a kancellárt, ha életben marad*

az ütközet után, Rómába kell küldeni.” II. Lajos beszéde már-már letargikus, s Brodaries István írja, hogy szó szerint idézi:

„Látom, hogy mindenki csak az én személyemben keres magának kibúvót és melegséget . . . Személyesen jöttem el ebbe a nagy veszedelembé, azért, hogy az ország megmentésére és a ti jóléteitekért a saját életemet a szerencse minden változásának kitegyem. Hogy tehát senki se találhasson az én személyemben melegséget a saját gyávaságára, a mindenható Isten segítségével holnap én magam személyesen fogok elmenni veletek oda, hova mások nélkülüm menni nem akarnak” (Szentpétery Imre fordítása).

Most Zápolya János ál-hősiességet mutató szavait idézem, amikor 1540-ben, tehát Buda eleste előtt, magyar királyként a másik magyar királynak, Ferdinándnak a pártjára álló Mayláth István ellen indul, ki Fogaras várába vette be magát. Zápolya János így beszélt Mindszenti Gábornak, hű emberének naplója szerint: „Bizony látja Isten lelkünket, hogy kívánnánk, hogy mint keresztény király szablya nélkül mehetnének Erdélybe, de vajda uraimék szablyával várnak reánk, ezt mű is üres oldallal neki nem indulhatunk; de kössétek tekegyelmetek azon szablyámat fel, mivel paraszt Dózsa uram ellen hajdon hadakoztunk, mert nem érdemel ennél többet Mayláth uram hitván feje.” Kivonni ezt a kardot már nem adatott meg neki: 1540. július 22-én meghalt egyheti szótlanság után.

Tinódi Lantos Sebestyén, úgy tetszik, érzéketlen volt a bennünket annyira érdeklő retorikai előadás iránt, noha alkalma nem is kevés volt ilyenek megfogalmazására. E beszédmód nyoma természetesen az ő szövegeiben is fellelhető. Az 1554 körül írt *Az János király fiáról való szép krónika* harmadik részében ilyenre ismerünk, de a szónok nem a hősi halál tudatában beszél, csak a jövőndő „veszödelöm” árnya mutatja magát:

*Vajh! magyarok, mely igön ti lám bolondok vagytok,
Hogy ti magyar fejedelmet soha nem uraltok,
Mikor magyar királytok volt, ti jobban voltatok.*

*Sok mindönkor vendég királynak ti örültetök,
Hogy ki miatt csak romlátok és kevesödétök,
Ingenmajdan mind elfogtok és semmivé lesztek.*

Aki költői tudatossággal idézi, újítja meg és műve zárómondataivá nemesíti, az Zrínyi Miklós a *Szigeti veszedelem* XV. énekében. A megfogyatkozott magyar sereg a várból kirohanni készül, s ekkor hangzik fel klasszikus nemességgel Zrínyi Miklós bán beszéde, ahogyan a XVI. század elején is felhangzott:

*Eddig éltünk vitézek, tisztességéjért
 Annak, ki körösztfán holt szabadságunkért:
 Ma meghaljunk örömet, és jó hírünkért
 Vitézül meghaljunk azért mindezekért.*

*Ahon nyitva látom Istennek országát,
 Ahon jól esmérem nagy Eloim fiát!
 Esmérem, esmérem az Isten angyalát,
 Rothatatlan ágbul tart nekünk koronát.*

E két szakasznak retorikája van, Klaniczay Tibor nevezetes Zrínyi-monográfiájában misztikájára figyelmeztet, mondván, hogy a „vég, a hősi halál bejelentése az utolsó énekekben már a mennyei ragyogás fényét jeleníti meg”. „Erről beszél Isten az angyalnak, ezt jelenti be Gábrriel Zrínyinek és erről szól Zrínyi utolsó beszéde is.” Sík Sándor értelmezte ezt a részletet úgy, hogy benne Zrínyi azt hirdeti: hősének hősi halála egy fényes győzelemmel ér fel.

Rákóczi Ferenc, amikor Gyömrőn katonái előtt megtartja tömör és erőteljes beszédét, nem a véggel néz szembe. 1705 júliusa van, nem pedig 1711 – a szatmári békekötés ideje. A hangulat azonban az utolsó ütközet hangulatát mutatja. Annyi bizonyos, hogy az a táborban kétségbeejtő a katonák között. Ami mindvégig jellemezte Rákóczi szabadságharcát, a katonák fegyelmezetlensége: nyáron aratni mentek haza a falujukba, télen téli szállásra ugyancsak oda. Mindezzel bizonytalansági tényezők jártak együtt, akkor is, ugyanis Rákóczi a seregével 1705. július 20-án Egerből indítja csapatait a Vág vidékére, de nem oda érkeznek, hanem Pest alá – Gyömrőre. S ott van erkölcsileg széttzüllött seregével majd két hét után, és szinte kilátástalan körülmények között találta magát. Köpeczi Béla, Rákóczi monográfusa így jellemzi az állapotokat, amelyek Rákóczit beszéde megtartására ösztönözték:

„Július 3-án ér Gyömrőre. Víz alig van, a csapatok élelmezése hiányos, a had fizetetlen. A fejedelem hadaival már egyesült Eszterházy Dániel, majd Károlyi serege is. A katonák kedvetlenek, a meghiúsult hadjárat okozta csalódottság, a sok nélkülözés egyre nagyobb hangot ad az elégedetlenségnek. Ezek a katonák a Tiszántúrról valók, Bihar, Szatmár, Szabolcs megyeiek. Az otthoni hírek keserítik kedvüket: családtagjaikat a földesurak elviselhetetlen terhekkal gyötrik, s most a portális hajdúk kiállításával a megye rájuk újabb terheket. Nyár van, az aratás ideje, s ők kénytelenek itt tétlenkedni. A főúri tábornokok békehajlandóságát híresztelik, hogy úgys hamarosan megegyeznek az új császárral. Szétfoszlóban van a nagy reménység, hogy a haza szabadságával együtt saját szabadságukat is megnyerik. Hangosan szidják az urakat, csapatosan oszlanak haza, és a tisztek három napja nem mernek kimenni közéjük.

E válságos helyzetben Rákóczi mustrát rendel el, és maga szól a katonasághoz . . .”

„Nem tudom, vitézek, szívemnek fájdalmat jelentsem-é előttötök, vagy pedig méltó indignatióra s bosszúságra gerjesztett elmémet adjam előtökbe? Mert ugyanis, ha az elsőt szemlélem, nemdenem méltó-é keservességemet mindazok eleiben terjesztenem, kik velem együtt hazájok dicsőséges szabadsága mellett életüket felszentelvén s mindeneiket elhagyván, zászlóim alá oly véggel gyűttek, hogy mindenikünknek mind az győzelem, mind az halál egy legyen? Nemdenem méltót mondtam? – mindazon Istenes, dicsőséges resolutiojú vitézlő rendet hazám igyén szánakodó, zokogó szívvel szemlélvén, elfelejttem az elmúlt keserves sorsaimat, s hallgatom éjjeli-nappali fáradságimat s veszedelmek között forgó állapotomat. És ha szintén eddig való szerencsés hadakozásinkat elő nem hozám is, elég okom lehet az panaszra, igyünknek s becsületeteknek általatok esett csorbáját említvén. Tik voltatok azok a vitézek, az kik hazátokat velem együtt véres verítéktekkel s véretekkel ily régi szabadságához közelgető állapotjába helyeztettétek! S most közöttötök levő lágyszívű s az dicsőséges magyar nevet nem érdemlő elfajzottak által hírünket, nevünket, dicsőségünket csaknem eltapodtátok! Lettem volna inkább oly szerencsés, és hazánk oltalma mellett veletek együtt gyarló testemet halomban rakattattam volna inkább, mintsem becstelenségteket okozó cselekedetekről – most élő, de csaknem eltemettetett vezéretek – emlékezném! Mit akarunk? Vér kerüléssel, harc kerüléssel s erősségek elhagyásával, egyszóval: szaladással kívánjuk-e édes hazánkat megnyerni, magunknak nyugodalmat, maradékunknak megmaradást szerezni? Vagy gyalázatos és – bízást mondhatom – hallhatatlan példátok után feleségünket, gyermekinket, s magunkat jobbágságra vetnünk, és ennyi feláldozott magyar vért semmivé tennünk? Ó békéljeteink inkább csalárd ellenségekkel, kiknek igáját eképpen súlyosítjátok, hogy én is – ily szerencsétlen hadi vezérnek nevét letevén – tengereken s pusztákon való bujdosásimmal gyalázatban hagyatott életemet végezhessem! Terültessék el inkább – nem bánom – eleimnek dicsősége s az Rákóczi nevem, mintsem tovább ily gyalázatokkal terhelhetett napjaimat sirathassam. Áldoztátok személyemet, s kezébe adjatok ellenségemnek, csak magatoknak s nemzetünknek szerezhesetek evvel szabadságot: örömmel megyek sötét tömlöcömben, kibül isten kiszabadított, és aztat követő gyász-theatromra* vígan lépek, csak tudjam, hogy mindezekkel édes hazám s nemzetem boldogságát elnyerhetem! Engedjétek, keressem ellenségem fegyverét inkább, mintsem veletek együtt haldokló gyalázatos életet éljek! Vagy ha bennetek vagyon az magyar vér, hozzám, nem uratokhoz, de atyátokhoz, társotokhoz, véretekhez való szeretet, bosszuljátok gyalázatunkat azon hazánk áruló büntetésével, az kik nemzetünknek s mindnyájunknak becsületit gyászban öltöztették! Magatok pedig, ó, fiaim, ó, társaim, segítsétek

* vérpadra

magatok boldogulására való igyekezetimet, vigasztaljátok elkeseredett szívemet, hogy veletek élet s halál között kereshessem – oly szívvel, az mint kezdtem – hazám, mindnyájunk boldogulásra cílozó igyekezetemet! Nem kívánok birodalmat, nem kincset tületek, s nem egyebet: az igaz bátor magyar szívet, hogy az magaméval öszvekapcsolván, veletek éljek és haljak!”

Ezt mondja Gyömrőn pátosszal, de hatásos kimértséggel, azzal a szónoki precizitással, amit a jezsuitáknál iskoláztatása során tanult. Magáról beszélt első mondataiban. Emlegette dilemmáit: fájdalmaról vagy bosszúságáról szóljon-e. Majd egy fordulattal a felsorakozott katonákról kezd beszélni: „Tik voltatok azok a vitézek, az kik hazátokat velem együtt véres verítékekkel s véretekkel ily régi szabadságához közelgető állapotjába helyeztetétek . . .” S mivé lettetek! – emelte fel a hangját bizonyára. „Hírünket, nevünket, dicsőségünket csaknem eltapodtátok . . .” – hangzott szemrehányó, s váddal feléő szava. Azután ismét a maga személyéhez kanyarodik: „Lettem volna inkább oly szerencsés, és hazánk oltalma mellett veletek együtt gyarló testemet halomba rakattattam volna inkább, mintsem becstelenségteket okozó cselekedetekről – most élő, de csaknem eltemtetett vezéretek – emlékezém!” Azután szónoki kérdésként fogalmaz: futással akarják-e a diadalt, vagy a kiontott vér ellenében ismét jobbágsorba akarnak-e kerülni. Adják őt az ellenség kezére, ha azzal szabadságukat kiválthatják. Végül szinte ódai magasságba csap mondanivalója: „Nem kívánok birodalmat, nem kincset tületek, s nem egyebet: az igaz bátor magyar szívet, hogy az magaméval öszvekapcsolván, veletek éljek és haljak!”

A jó szónok ismérveit találjuk e beszéd fordulataiban is. A Rákóczi-kutatás szerint 56 beszédet mondott: 34-et az országgyűléseken, 12-t a táborokban katonái előtt, valamint 5-öt az országgyűlés és 5-öt a szenátus előtt. A Gyömrőn megtartottnak az a jellemzője, hogy teljes egészében fennmaradt a maga fogalmazásában, a belejavításokkal, áthúzásokkal együtt, s a tudatosság jeleivel.

Szemlélődésünket Görgey Artúr 1849. augusztus 11-én kelt kiáltványára való hivatkozással zárjuk. Közvetlenül a fegyverletételt megelőző napokban kelt (augusztus 13-án történt meg a szomorú aktus!) Görgey kiáltványának két részlete is azt bizonyíthatja, hogy a körülmények változtak: a szólás alapvető vonásai nem változtak, mint ahogy az üzenet tragikuma sem változott: „Polgárok! Mindent, mit súlyos helyzetünkben hazánkért tenni lehet, megteszek, harccal vagy békés úton, akként, amint a szükség fogja parancsolni, mindenesetre úgy, hogy a már annyira megfeszített áldozatok könnyíttessenek, kegyetlenkedések és gyilkosságok megszüntessenek . . .”

S íme a záró bekezdés:

„Polgárok! Mit Istennek megfejthetetlen végzése reánk fog mérni, tűrni fogjuk férfias elszántsággal s az öntudat azon boldogító reményében, hogy az igaz ügy örökre veszve nem lehet.

Polgárok! Isten velünk!

Óradon, augusztus 11-én, 1849.
Görgey Artúr.”

Természetesen messze vagyunk már 1514-től, 1521-től és 1526-tól, de a hősbeszédek egykori formáitól és kiváló okaitól is. Görgey Artúr immár nem szónoklatot tart, hanem kiáltványt ír.

Ezek a századok előtti beszédekkel korrespondeál II. Rákóczi Ferenc gyömrői beszéde, amely egyúttal talán utolsó mintadarabja egy műfajnak!

